

بررسی احسان در تربیت فرزندان از دیدگاه قرآن

مبینا غنی زاده^۱

چکیده

این مقاله به بررسی نقش احسان در تربیت فرزندان از دیدگاه قرآن کریم می‌پردازد. هدف پژوهش تحلیل تأثیرات احسان در سه بُعد معنوی، روانی و اجتماعی فرزندان است. ابتدا مفهوم احسان و ارتباط آن با تربیت اخلاقی و معنوی فرزند مورد بررسی قرار گرفته و نمونه‌هایی از آیات قرآن در این زمینه ارائه می‌شود. سپس، تأثیرات روحی احسان شامل کاهش اضطراب، تقویت اعتماد به نفس و بهبود روابط والدین و فرزندان تحلیل می‌شود. در نهایت، این تحقیق به بررسی تأثیر احسان در تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی و ایجاد روابط مثبت انسانی در فرزندان می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهند که احسان نه تنها به رشد فردی فرزندان کمک می‌کند، بلکه باعث تقویت همبستگی اجتماعی و ارتقاء کیفیت روابط انسانی در جامعه می‌شود.

کلید واژه: تربیت، احسان، احسان در آیات قرآن، اثرات روانی احسان.

^۱ طلبه سطح ۲، شهرستان ریگان، مدرسه ی فاطمیه

مقدمه:

احسان در قرآن کریم به معنای نیکوکاری، لطف، مهربانی و کمک به دیگران بدون چشم‌داشت است. این مفهوم از جایگاه ویژه‌ای در تعالیم اسلامی برخوردار است و در بسیاری از آیات قرآن به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر اهمیت آن تأکید شده است. احسان به‌عنوان یکی از اصول اخلاقی اسلام، نه تنها در روابط فردی، بلکه در ساختار اجتماعی و تربیت فرزندان نیز نقش بسیار مهمی دارد. خداوند در قرآن کریم به مومنان دستور می‌دهد که در روابط خود با یکدیگر به احسان عمل کنند و این امر به‌ویژه در رابطه والدین و فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

تربیت فرزندان یکی از اساسی‌ترین مسئولیت‌های والدین است و در قرآن به‌طور مکرر به والدین سفارش شده است که فرزندان خود را با مهربانی، نیکوکاری و احترام تربیت کنند. در این راستا، احسان به‌عنوان یک ابزار تربیتی مؤثر می‌تواند به تقویت اخلاق، شخصیت و هویت فرزند کمک کند. قرآن کریم با تأکید بر محبت و نیکوکاری، نه تنها به والدین توصیه کرده است که فرزندان خود را با محبتی بی‌منت تربیت کنند، بلکه تأثیرات روحی، روانی و اجتماعی این نوع تربیت را نیز مورد توجه قرار داده است.

هدف این مقاله بررسی نقش احسان در تربیت فرزندان از دیدگاه قرآن کریم است. این مقاله به تحلیل تأثیرات روحی، روانی و اجتماعی احسان در تربیت فرزندان پرداخته و به‌طور ویژه به بررسی آیات قرآن که در این زمینه مطرح شده است، می‌پردازد. این تحقیق بر آن است تا نشان دهد که چگونه تربیت بر اساس احسان می‌تواند به رشد معنوی و اخلاقی فرزندان کمک کند و آنها را به افرادی با مسئولیت اجتماعی و ارتباطات مثبت تبدیل نماید.

۱. احسان و تربیت از دیدگاه قرآن

احسان در قرآن نه تنها یک فضیلت فردی، بلکه یکی از اصول بنیادین تربیت انسان در نظام اخلاقی اسلام است. قرآن کریم در آیات متعددی رابطه مستقیم میان احسان و پرورش شخصیت انسان را مطرح کرده و آن را فراتر از عدالت قرار داده است، چرا که احسان مبتنی بر محبت، گذشت و بزرگواری است.^۱ در نظام تربیتی قرآنی، والدینی که در تعامل با فرزند خود بر احسان تأکید دارند، فضایی پر از امنیت و محبت فراهم می‌کنند؛ فضایی که در آن، کودک با احساس ارزش، عزت نفس و اطمینان پرورش می‌یابد و در مسیر رشد اخلاقی و معنوی قرار می‌گیرد.^۲

در منابع قرآنی، نمونه‌هایی از تربیت مبتنی بر احسان به وضوح دیده می‌شود. یکی از الگوهای قرآنی در این زمینه، روش تربیتی مربیانی است که با نرمی، اندرزه‌های محبت‌آمیز، و گفتار خردمندانه فرزندان خود را هدایت می‌کنند. این شیوه که بر پایه محبت و خیرخواهی استوار است، بیانگر آن است که در دیدگاه قرآن، تربیت نه بر پایه اجبار، بلکه بر اساس ارتباطی عاطفی و انسانی شکل می‌گیرد. احسان در این مسیر، زمینه‌ساز تربیت انسان‌هایی متعادل، مسئول، و وفادار به ارزش‌های دینی و اجتماعی خواهد بود.^۳

۱-۱. مفهوم احسان در لغت و قرآن

واژه «احسان» از ریشه «حَسَنَ» به معنای نیکی، زیبایی و نیکو ساختن است. در لغت، احسان به معنای انجام کار نیک به بهترین وجه و همراه با نیت خیرخواهانه، بدون انتظار پاداش آمده است. راغب اصفهانی در کتاب المفردات فی غریب القرآن می‌نویسد: «لِلْإِحْسَانِ هُوَ فِعْلُ مَا هُوَ حَسَنٌ، وَالْأَحْسَنُ فَوْقَ الْعَدْلِ، فَإِنَّ الْعَدْلَ هُوَ أَنْ يُعْطِيَ الْإِنْسَانُ مَا عَلَيْهِ وَيَأْخُذَ مَا لَهُ، وَالْإِحْسَانُ أَنْ يُعْطِيَ أَكْثَرَ مِمَّا عَلَيْهِ وَيَأْخُذَ أَقَلَّ مِمَّا لَهُ»؛ احسان آن است که انسان بیشتر از وظیفه خود انجام دهد و کمتر از حق خود مطالبه کند.

^۱ موسوی همدانی، محمد باقر، تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص ۴۴۱.

^۲ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۶۰.

^۳ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۳۲۳.

^۴ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه صفوان عدنان داوودی، ص ۲۶۰.

در اصطلاح قرآنی، احسان رفتاری است که افزون بر عدالت، با گذشت، بزرگواری، خلوص نیت و نیکی بی‌چشم‌داشت همراه است. در این معنا، احسان نه فقط انجام کار خوب، بلکه انجام آن به زیباترین شکل و در راستای رضایت خداوند است.^۱

در قرآن کریم، احسان یکی از مفاهیم کلیدی اخلاقی است که در روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی جایگاه والایی دارد. خداوند در آیه ای می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...»^۲ که نشان‌دهنده جایگاه برتر احسان نسبت به عدالت است.^۳

همچنین، احسان در قرآن گاه در ارتباط با خداوند و گاه در رابطه با دیگر انسان‌ها به کار رفته است، از جمله در آیه ای که می‌فرماید: «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»^۴ تأکیدی صریح بر نیکویی و مهربانی در روابط خانوادگی دارد. از نگاه قرآنی، احسان عملی اختیاری و برخاسته از خلوص نیت است که آثار عمیقی در رشد اخلاقی و معنوی انسان‌ها دارد.

۱-۲. مفهوم تربیت و تربیت در قرآن

در زبان فارسی، «تربیت» به معنای پرورش، رشد دادن، ساختن، و هدایت کردن به کار می‌رود؛ به‌ویژه رشد دادن تدریجی انسان در جنبه‌های جسمی، فکری، اخلاقی و روانی.^۵

در لغت عربی، واژه «تربیت» از ریشه «رَبَّو» یا «رَبَّ» گرفته شده است که به معنای رشد دادن، بالا بردن، و پرورش تدریجی است. در قرآن نیز واژه‌هایی مانند «رَبَّ» و «ربوبیت» از همین ریشه آمده‌اند و بیانگر پرورش و سرپرستی مداوم الهی‌اند.^۶

در اصطلاح تربیتی و قرآنی، تربیت فرآیندی تدریجی، هدفمند و همه‌جانبه است که به رشد متوازن ابعاد جسمی، روحی، عقلانی و اخلاقی انسان می‌پردازد. این فرآیند نه تنها بر یادگیری دانش، بلکه بر اصلاح رفتار، شکل‌گیری شخصیت، و تعالی معنوی انسان تمرکز دارد.^۷

^۱ همان، ص ۲۶۰.

^۲ نحل: ۹۰.

^۳ موسوی همدانی، محمد باقر، تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص ۴۴۱.

^۴ اسراء: ۲۳.

^۵ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۶۰.

^۶ دهخدا، لغت‌نامه، ذیل واژه «تربیت».

^۷ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه داوودی، ص ۳۳۶.

^۸ مطهری، آموزش و پرورش در اسلام، ص ۱۸.

قرآن تربیت را هدایت انسان به سوی خدا و کمال معرفی می‌کند و می‌فرماید: «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (۵) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۶)»؛ «هنگامی که خورشید پیچیده شود، و هنگامی که ستارگان تاریک گردند.» این آیات نمادی از مراحل تغییر و دگرگونی است که فرآیند تدریجی تربیت و رشد انسان را نشان می‌دهد.^۲

تربیت در قرآن به رشد اخلاقی نیز توجه دارد و می‌گوید: «ذَلِكِ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»؛ «این کتاب، که در آن هیچ شک و تردیدی نیست، هدایت‌کننده پرهیزکاران است.» قرآن به عنوان راهنمایی است که انسان را به سوی تقوا و رفتار نیکو تربیت می‌کند.^۴

نقش والدین و مربیان در قرآن بسیار مهم است و خداوند می‌فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ... وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ ... يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ.»

«و به لقمان حکمت دادیم که سپاسگزار خدا باشد... و هنگامی که لقمان به پسرش نصیحت می‌کرد، گفت: پسر! خدا را شریک مگیر، که شرک ظلم بزرگی است.»^۵ این آیات اهمیت تربیت دینی و اخلاقی را در خانواده نشان می‌دهد.^۶

در پایان قرآن ویژگی‌های افراد تربیت‌یافته را توصیف می‌کند: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۱) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (۲)»^۷

«بی‌گمان مؤمنان رستگار شدند، آنان که در نمازهایشان فروتن و خاشع هستند.» این ویژگی‌ها نتیجه تربیت صحیح و کامل است که به رشد معنوی و اخلاقی انسان می‌انجامد.^۸

از نظر تفسیر، تربیت در قرآن فراتر از آموزش ظاهری است و تحول درونی انسان را مد نظر دارد. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می‌گوید که تربیت یعنی پرورش انسانی که علاوه بر دانش، دل و روحش نیز از صفات ناپسند پاک و به فضایل اخلاقی آراسته شود. تربیت آماده‌کردن انسان برای زندگی حقیقی و ابدی است و هدفش ساختن انسانی است که بتواند با ایمان و استقامت در برابر مشکلات زندگی بایستد

^۱ تکویر: ۵-۶.

^۲ بهشتی، مبانی تربیت اسلامی، ج ۱، ص ۳۵.

^۳ بقره: ۲.

^۴ رضوانی، تربیت در قرآن، ج ۱، ص ۴۵.

^۵ لقمان: ۱۲-۱۳.

^۶ رضوانی، تربیت در قرآن، ج ۱، ص ۶۰.

^۷ مومنون: ۱-۲.

^۸ بهشتی، مبانی تربیت اسلامی، ج ۱، ص ۵۵.

۱-۳. تأثیر احسان در رشد اخلاقی کودک از دیدگاه قرآن

احسان در تربیت فرزندان نقش بسیار مهمی دارد و یکی از عوامل اصلی رشد اخلاقی کودک محسوب می‌شود. در قرآن کریم والدین به رفتار نیکو و مهربانی با فرزندان سفارش شده‌اند تا زمینه شکل‌گیری فضایل اخلاقی در کودکان فراهم گردد^۱ «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»^۲ محبت و عدالت در تربیت، باعث پرورش کودکانی با وجدان و دلسوز می‌شود که در آینده قادر به انجام رفتارهای اخلاقی صحیح خواهند بود.^۳

احسان در تربیت، حس همدلی و دلسوزی را در کودک تقویت می‌کند که این ویژگی‌ها پایه‌های اصلی اخلاق نیکو هستند. قرآن نیز بر رعایت عدالت و نیکی در برخورد با فرزندان تاکید دارد.^۴ این رفتار محبت‌آمیز باعث افزایش اعتماد به نفس و امنیت روانی در کودک می‌شود که زمینه‌ساز رشد اخلاقی و شخصیتی است.^۵

والدین با احسان و صبر در تربیت، مسئولیت‌پذیری را در کودکان تقویت می‌کنند. این امر باعث می‌شود کودک با دقت و نظم رفتار کند و مسئولیت‌های خود را به خوبی بپذیرد. مطالعات معاصر نیز نشان داده‌اند که چنین تربیتی به رشد شخصیت باوجدان و قابل اعتماد در جامعه کمک می‌کند.^۶

محبت و احسان، پایه‌های اخلاقی و معنوی کودک را مستحکم می‌کند و باعث پرورش فردی با فضایل اخلاقی می‌شود. قرآن کریم احسان را یکی از کلیدهای تربیت صحیح می‌داند.^۷ این محبت، شخصیت متعادل، اجتماعی و مسئول را در کودک شکل می‌دهد.^۸

در جمع‌بندی، احسان در تربیت فرزندان از نظر قرآن و روانشناسی اسلامی، اساس رشد اخلاقی، معنوی و اجتماعی کودکان است. این رفتار محبت‌آمیز والدین نه تنها رشد شخصیت سالم و متعادل را ممکن می‌سازد

^۱ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۲۰۵.

^۲ بقره: ۸۳.

^۳ موسوی همدانی، المیزان، ج ۶، ص ۱۲۵.

^۴ مصباح یزدی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۲۱۵.

^۵ حسینی، روانشناسی اسلامی تربیتی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۸.

^۶ موسوی همدانی، تفسیر المیزان، ج ۶، ص ۱۳۵.

^۷ کاظمی، روانشناسی تربیتی اسلامی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۲.

^۸ مصباح یزدی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۲۲۵.

^۹ موسوی همدانی، تفسیر المیزان، ج ۶، ص ۱۴۰.

بلکه باعث تقویت مسئولیت‌پذیری و سلامت روانی آنان نیز می‌شود.^۱ بنابراین، احسان در تربیت کودکان یک اصل حیاتی و غیرقابل چشم‌پوشی است.

۲-۳. نقش احسان در ایجاد امنیت روانی فرزندان از دیدگاه قرآن

در قرآن و منابع اسلامی، احسان نه تنها به عنوان یک عمل نیک توصیه شده، بلکه به عنوان راهی برای ایجاد امنیت روانی در خانواده، به‌ویژه در تربیت فرزندان شناخته می‌شود. وقتی والدین با محبت، صبر و نرمی با فرزندان خود رفتار می‌کنند، کودک احساس ارزشمندی، اطمینان و آرامش پیدا می‌کند.^۲ این امنیت روانی، زمینه‌ساز رشد عاطفی، اجتماعی و اخلاقی کودک می‌شود.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (و با مردم سخن نیک بگویید)

این توصیه کلی، شامل رفتار والدین با فرزندان نیز می‌شود؛ یعنی سخن نیک و رفتار احسان‌آمیز باید در خانه نیز جاری باشد.

از دیدگاه روان‌شناسی اسلامی نیز، کودکانی که در محیطی آکنده از محبت و احترام رشد می‌کنند، از اضطراب کمتری رنج می‌برند و از اعتماد به نفس بیشتری برخوردارند.^۳ چنین کودکانی در بزرگسالی نیز روابط اجتماعی بهتری برقرار می‌کنند و کمتر دچار مشکلات روانی می‌شوند.

همچنین در تفسیر المیزان آمده است که رفتار نیک و پرمحبت والدین با فرزندان، عامل حفظ آرامش درونی کودک و پایه‌گذار محبت الهی در دل اوست.^۴ این آرامش درونی، یکی از نشانه‌های امنیت روانی است که موجب تعادل روانی و رفتاری در طول زندگی می‌شود.

احسان به فرزندان، به‌ویژه در رفتار و گفتار روزمره والدین، می‌تواند نقش بسیار مؤثری در ایجاد امنیت روانی و رشد سالم شخصیت آن‌ها داشته باشد. چنین کودکانی، نه تنها احساس دوست‌داشتنی بودن دارند، بلکه در مواجهه با چالش‌های زندگی، مقاوم‌تر و متعادل‌تر عمل می‌کنند.

^۱ حسینی، روانشناسی اسلامی تربیتی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۵.

^۲ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۲۰۵.

^۳ بقره: ۸۳.

^۴ حسینی، روانشناسی اسلامی تربیتی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۸.

^۵ موسوی همدانی، تفسیر المیزان، ج ۶، ص ۱۲۵.

۳-۳. تأثیر احسان بر مسئولیت‌پذیری و روابط اجتماعی کودک از دیدگاه قرآن

در تربیت اسلامی، احسان نقش بنیادینی در شکل‌گیری حس مسئولیت‌پذیری و بهبود روابط اجتماعی کودک دارد. زمانی که والدین با مهربانی، احترام و مسئولیت با فرزندان خود رفتار می‌کنند، الگوی رفتاری مؤثری برای آن‌ها ایجاد می‌شود. کودک با مشاهده و تجربه احسان، می‌آموزد که باید به دیگران احترام بگذارد و نسبت به رفتار خود در برابر دیگران احساس مسئولیت داشته باشد.^۱

همچنین در تفسیر المیزان آمده است که احسان، روح عدالت، مهربانی و ادب را در کودک تقویت می‌کند و او را برای ایفای نقش‌های اجتماعی در بزرگسالی آماده می‌سازد. کودکانی که در محیط سرشار از محبت و رفتار احسان‌آمیز رشد می‌کنند، بیشتر مایلند در امور جمعی مشارکت کرده و مسئولیت‌پذیر باشند.

از منظر روانشناسی اسلامی نیز، تجربه محبت و رفتار مثبت در کودکی، باعث رشد حس تعهد نسبت به دیگران و تقویت مهارت‌های ارتباطی کودک می‌شود.^۲ چنین کودکانی در برخورد با اجتماع، انعطاف‌پذیرتر و دارای درک بهتری از همکاری و همزیستی خواهند بود.

احسان به عنوان رفتاری اخلاقی، بستری مناسب برای رشد روحیه مسئولیت‌پذیری و تعامل اجتماعی مثبت در کودک فراهم می‌کند. والدینی که با محبت، درک و احترام با فرزندان رفتار می‌کنند، فرزندان خود را برای حضور فعال و اخلاق‌مدارانه در جامعه آماده می‌سازند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله تأکید شد که احسان به عنوان یکی از اصول بنیادین تربیت اسلامی، نقش کلیدی در رشد اخلاقی، روانی و اجتماعی کودکان دارد. رفتار محبت‌آمیز و عادلانه والدین، زمینه‌ساز ایجاد امنیت روانی و تقویت مسئولیت‌پذیری در فرزندان می‌شود و به شکل‌گیری شخصیت سالم، باوجدان و اجتماعی آنان کمک

^۱ مطهری، آموزش و پرورش در اسلام، ص ۷۲.

^۲ موسوی همدانی، تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۱۹۲.

^۳ فرمehینی، روان‌شناسی رشد با رویکرد اسلامی، ۱۴۰۰، ص ۱۴۹.

می‌کند. آموزه‌های قرآنی و تفاسیر معتبر، والدین را به رعایت احسان در تمام مراحل تربیت توصیه کرده‌اند؛ چرا که این رفتار نه تنها موجب ارتقای فضایل اخلاقی می‌گردد، بلکه سلامت روان کودکان را نیز تضمین می‌کند. یافته‌های روانشناسی اسلامی معاصر نیز بر اهمیت احسان در افزایش اعتماد به نفس و توانمندی‌های اجتماعی کودکان صحنه گذاشته‌اند. به همین دلیل، احسان در تربیت فرزندان باید به عنوان یک اصل غیرقابل چشم‌پوشی در برنامه‌های تربیتی خانواده‌ها و نهادهای آموزشی و فرهنگی مورد توجه قرار گیرد تا زمینه‌ساز پرورش نسلی مسئول، مهربان و متعادل در جامعه اسلامی باشد.

فهرست منابع

*قرآن

۱. بهشتی، سید محمد. (۱۳۷۴). مبانی تربیت اسلامی، جلد ۱. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
۲. حسینی، علی‌اکبر. روانشناسی اسلامی تربیتی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۹.
۳. دهخدا، علی‌اکبر. لغت‌نامه. به کوشش محمد معین و سیدجعفر شهیدی، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ذیل واژه «تربیت».
۴. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه صفوان عدنان داوودی، تهران: انتشارات فرهنگ قرآن، ۱۳۹۴.
۵. رضوانی، علی. (۱۳۸۴). تربیت در قرآن، جلد ۱، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۶. رضوانی، علی. (۱۳۸۵). روان‌شناسی قرآنی، جلد ۱. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۷. سعیدی، محمد. (۱۳۹۸). روانشناسی اسلامی: مبانی و کاربردها. تهران: انتشارات دانشگاه تهران

۸. طباطبایی، سید محمدحسین. ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. تهران: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ۴، ۶، ۱۸.
۹. فرمehینی، علی. روان‌شناسی رشد با رویکرد اسلامی. تهران: نشر معارف، ۱۴۰۰.
۱۰. کاظمی، احمد. روانشناسی تربیتی اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر. تفسیر نمونه. تهران: مؤسسه انتشارات دارالقرآن الکریم، چاپ نهم، ۱۳۸۷.
۱۲. مطهری، مرتضی. آموزش و پرورش در اسلام. تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷.
۱۳. مصباح یزدی، محمدتقی. تفسیر نور. تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ پنجم، ۱۳۸۵.
۱۴. کاتوزیان، محمدجعفر. (۱۴۰۰). اخلاق اسلامی و جامعه. تهران: نشر نی.
۱۵. هاشمی، زهرا. (۱۳۹۹). مبانی روانشناسی تربیتی از دیدگاه اسلام. قم: انتشارات حوزه.
۱۶. هاشمی، حسن. مبانی تربیت اسلامی. تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۰.